

ד. גרמנים, הוננים, וכל השאר

"שירת הניבלונגים" או "סבלם של הניבלונגים" הוא אפוס גרמני עתיק, אשר גיבוריו נהרגים אחד אחד במשך העלילה עד שהסיפור מסתיים בשחיטה רבת, שלאחריה נשארות בקושי ידיים ועובדות מספיקות כדי לקבור את התללים. האפוס נכתב בערך בשנת 1200. ככל הנראה, היה המשורר האנונימי אוסטרי. במשך השנים ניסו "להדביק" את האפוס ליוצרים שונים, אך אף אחת מן ההשערות והתיאוריות השונות בכיוון זה לא נתקבלה. שירת הניבלונגים בנויה על כמה יסודות: יש בה אגדות עתיקות משירת האחה; ומלבד היסודות האגדיים הטוריים יש בהם גם הדים למאורעות היסטוריים אשר במשך הדורות לבשו צביון אגדי. ואכן אין "שירת הניבלונגים" עשויה מקשה אחת. יש סתירות פנימיות, היחס לגיבורים השונים עובר שינויים, וגם על מידת ההיגיון הטהורה ניתן להתחוכך. מבחינת העניין נחלק האפוס לשני חלקים עיקריים: החלק הראשון מספר את תולדותיו של זיגפריד הגיבור; מעשי הגבורה הנפלאים שלו, נישואיו עם קרימהילד, קנאתה של ברונהילד, רצח זיגפריד ואבלה של קרימהילד אשתו. החלק השני מספר על נקמת קרימהילד ברוצחי זיגפריד. דמותה של קרימהילד היא העומדת במרכז החלק השני, שעה שבמרכז החלק הראשון עומדת דמותו של זיגפריד.

הסיפור פותח בתיאור קרימהילד היפה. קרימהילד היא אחותם של גינתר, גרנות וגיולתר, מלכי ארץ בורגונדיה.¹⁶ כבר בתיאור ראשון זה של נסיכה צעירה ויפה אשר גורלה שפר עליה, מופיעים צלילים מדאיגים: קרימהילד מתרחקת מאהבת גברים, משום ש"שכר אהבה הוא הסבל". מוטיב זה שזור ביצירה כולה. מקרימהילד הנאוה עובר הסיפור לזיגפריד הגיבור, בנם של זיגמונד וזיגלינד, מלכי ארצות השפלה. זיגפריד הוא גיבור עשוי ללא חת ובעל לב נדיב. בצעירותו כבש אוצר מהולל, הלוא הוא אוצר הניבלונגים. אוצר זה אינו אוצר סתם, אוצר של מה בכך. האוצר כולל, בין השאר, מגבעת מופלאה ביותר: זוהי מגבעת דההופכת את האדם לרואה ואינו נראה, וכאילו לא די בואת היא עוד נותנת בו כוח של שנים עשר איש. כפי שעוד נראה, לא הביא השימוש במגבעת מזל לזיגפריד; אבל אוצר הוא אוצר. מעתה והלאה זיגפריד הוא גם מלך הניבלונגים, ובמקומות שונים באפוס מוזכרים גיבורים ניבלונגים המלווים אותו בדרכיו ומלחמותיו. פשר המילה "ניבלונגים" אינו ברור כל צרכו. ייתכן שהמשמעות היא ילדי הערפל. השם קשור לאוצר. כאשר, לאחר רצח זיגפריד, גוזלים מלכי בורגונדיה את האוצר מאחותם האלמנה, וזוכים הם לשם "ניבלונגים". עניין זה מבלבל במקצת את הקורא, עד שהוא מצליח לתפוש את השיטה; הוא יכול להתנחם בכך שהטרהה הנגרמת לו היא כאין וכאפס לעומת האסונות אשר פקדו את כל אלה שזכו באוצר הניבלונגים.

מעשה גבורה אחר של זיגפריד הוא המלחמה בדרקון הנורא. לאחר שגבר

זיגפריד על הדרקון והרגו, רחץ בדמו וכך נתחסן בפני כל פגיעה אפשרית — חוץ מאשר בנקודה בין כתפיו עליה נשר בשעת הטבילה בדם הדרקון עלה מאחד העצים (הלוא באותם ימים נתגו הדרקונים לשכון ביערות עבותים, משמע שלא היה מחסור בעלים). נושא הגיבור הבלתי־פגיע, שיש לו רק נקודת תורפה אחת, הוא נושא מקובל בעולם האגדות — ולראיה, עקב אכילס המפורסם. ממילא מובן, שהגיבורים הללו אחד דינם להתפגע דווקא באותה נקודה מסוכנת. כדאי גם להוסיף, שלא תמיד הגיבור החיובי הוא זה הסובל מ"עקב אכילס". לעיתים קיים איזה מרשם סודי להשמדת מפלצת זו או אחרת, ואז כמובן גילוי סוד זה הוא משימה מהוגנת ולא בגידה שפלה. אך נחזור נא לזיגפריד והדרקון המפורסם שלו. בשירת האדה, הקדומה משירת הניבלונגים, יש קשר בין כיבוש האוצר לבין מלחמת הדרקון, הדרקון הוא שומר האוצר. על נוסח זה שמר גם ריכרד ווגנר, שהסתמך על שירת האדה הקדומה ב"טבעת הניבלונג" שלו; האפוס "שירת הניבלונגים" נראה לטבטוני זה מודרני מדי, רכרוכי מדי, והוא טען שיש לחזור למקורות העתיקים, הטוריים. ב"שירת הניבלונגים", עליה אנו דנים כאן, אין קשר בין כיבוש אוצר הניבלונגים לבין המאבק עם הדרקון; אלה הם שני מעשי גבורה נפרדים של זיגפריד, ושניהם חשובים ביותר להמשך העלילה. אחר כל הדברים האלה שומע זיגפריד את שמע יופיה וחינה של קרימהילד, ולמרות תחינות הוריו יוצא לוורמס בירת בורגונדיה לבקש את ידה של היפה. מכאן באמת מתחילים הענינים להתגלגל. המלך גינתר, אחי קרימהילד, מבטיח לזיגפריד את ידה של אחותו באם זה האחרון יאות לעזור לו לגינתר לכבוש את ברנהילד הגיבורה לאשה. כדאי להוסיף שכאשר מגיע המספר אל ברנהילד ומתאר אותה ובמייוחד את השרירים שלה — מגיע הקורא למסקנה שדמות גיבורה גרמנית זאת אינה בדיוק זהה לנסיכת החלומות שלו. אך מסתבר שהמלך גינתר הוא בעל השקפה אחרת. זכותו מכל מקום זיגפריד מבטיח את עזרתו, יוצא עם גינתר להכניע את ברינהילד, וכפי שעוד נראה כורה בכך לעצמו את הקבר השחור. כשהוא חובש את מגבעת הפלאים הוא עומד לימין גינתר במאבקים ובתחרויות עם עלמת החן בעלת השרירים, אשר זו האחרונה דורשת מבחיר ליבה לעתיד לעמוד בהם אם השקה בה נפשו. גינתר, המתחיל יותר ויותר להתגלות כחדל אישים, אינו מסוגל כלל להתמודד עם ברנהילד הגברתנית. זיגפריד, העומד לצדו כרואה ובלתי נראה, הוא הוא המכניע את הסרבנית. לאחר שהוכחה בתחרויות של זריקת חנית ואבן, מסכימה הגברת הנאוה בעלת כוח האיננים להנשא למלך גינתר, שהרי היא סבורה שהוא ניצח אותה. אלא שיש קוץ באליה. מלכתחילה סבורה היתה ברנהילד, כי זיגפריד הוא זה אשר בא לבקש את ידה. כדי למנוע ממנה טעות, מספר לה זיגפריד כי הוא רק נתין של גינתר וסר למרותו; שוב בולטת נדיבות ליבו של זיגפריד המוכן למחול על כבודו בכדי לעזור לבני בריתו.

בכללותו מעורר סיפור גינתר-ברנהילד-זיגפריד כמה תמיהות. כיצד זה זיגפריד בקי כל כך במסתרי הדרך לטירת ברנהילד; כיצד זה ברנהילד מכירה את זיגפריד; וחשוב מכל, כפי שעוד נראה בהמשך, מדוע ברנהילד מקנאה בקרימהילד ומבקשת לריב עמה? ועוד נגיע להתנהגותה של הגברת הטבטונית בליל התנוגה עם גינתר. התמיהות הללו מסתברות ברובן עם העיון באגדה העתיקה יותר:

באותה אגדה ברנהילד היא אהבתו הראשונה של זיגפריד. הוא חוצה בגבורה את חומת האש בה האל אודין תקיף אותה, ומעיר את הגיבורה השקועה בתרדמה כבודה. השנים גשבעים אמונים ואהבה זה לזה. אולם אחר כך קורה את זיגפריד מקרה רע: בחצר המלכים הבורגונדיים משקה אותו אם המלכים, הקוסמת הזקנה, משקה כשפים המשכיח לו את אהבת ליבו. מכיוון שבדרך בלתי מהוגנת זו מתפנה ליבו של זיגפריד מאהבת ברנהילד, מתפנה הוא להערכת יופיה של קרימהילד ואף נושא אותה לאשה. השתלשלות מאורעות זו הופכת את שנת ברנהילד לקרימהילד וזיגפריד לסבירה יותר. יש להניח, שמשורר שירת הניבלו-נגים בנה על ידיעה מוקדמת של פרטים שונים אצל שומעיו, כפי שמסתבר גם מן ההערות הרבות המנבאות את ההשתלשלות לעתיד; בסיפור מתח חדש הרי לא מספרים מראש מי הוא הרוצח.

בחצר המלך בוורמס בירת בורגונדיה חוגגים חתונה כפולה: זיגפריד וקרימהילד, גינתר וברנהילד. קרימהילד שמחה וברנהילד בוכה. בלילה מתבק זיגפריד לראשונה את אשתו הכשרה והצנועה. לא כן גינתר: הגברת הנאוה בעלת השרירים קושרת אותו בחגורה שלה ותולה את כל התבילה התמודה על וו על הקיר. למחרת שוב מבקש גינתר את עזרת זיגפריד. כרואה ואינו נראה מתלווה זיגפריד בלילה הבא לגינתר ומכניע את ברנהילד. הסיפור מסופר בפירוט רב ואין כל ספק שברגע הקריטי מפנה זיגפריד את המיטה לטובת גינתר — ומה גם שהוא עצמו אוהב רק את קרימהילד. לא שגינתר נהנה מכל הרחשים שעלו אליו מן המיטה ומסביבותיה; אבל בסיכום כל הטרחה היתה של זיגפריד וכל ההנאה היתה של גינתר. זיגפריד עושה מעשה שאין ברכה בצידו — הוא נוטל מברנהילד שלא בידעיתה טבעת וחגורה וברכות הימים נותן חפצי חן אלה לאשתו האהובה. עכשיו גינתר הופך באמת לסעלה של ברנהילד ועם אבדן התבולים שכיחוע הם נכס מאגי הופכת בעלת השרירים לאשה טובה וכנועה, ושוב לא שומעים על מעשי גבורה נוספים מצידה. במה הדברים אמורים, היא אשה טובה לבעלה; אך היא מקנאה בזיגפריד וקרימהילד ומתכננת נקמה בדרך הערמה, כאשר רגילה, ולא בכוח הזרוע, כבימי בתוליה הטובים.

זיגפריד חזר עם קרימהילד שלו לארץ השפלה, שם הומלך למלך ע"י אביו זיגמונד¹⁷). אחר שנים מצליחה ברנהילד לפתות את בעלה גינתר לתזמן את

אחותו וגיסו לביקור. ביקור זה, המתחיל בחגיגות מפוארות ובשמחה, מסתיים ברצח, במהומות ובצעור. לאחר ריב רבתי בין שתי המלכות מוצאת לה ברנהילד אביר מבין אביריו של גינתר המלך, אביר שיש בו נאמנות עד אין קץ לברנהילד ושנאה עזה כשאול לקרימהילד. אביר זה קרוי האגן. זוהי דמות אפלה וקודרת, אשר המספר לא הגיע עם עצמו לעמק השווה ביחס לתכונותיה. מדוע פועל האגן בחמת זעם נוראה כל כך נגד זיגפריד ואחר כך קרימהילד, שלא עשו לו כל רע? שמא היתה לאשמאי הבלתי סימפאטי הזוה חולשה לברנהילד? סתם המספר ולא פרוש. האגן מחליט לרצוח את זיגפריד בערמה ובכדי לייצל את משימתו מוציא מקרימהילד את סוד המקום האחד הפגיע בגופו של בעלה. תחילה מסרב המלך גינתר להשתתף במזימה. כפי שניתן היה להניח, על פי הכרותנו עמו במשך העלילה עד עתה, הוא אינו עומד בסתרובו זמן רב. לעומתו מתנגד האח הצעיר, גיזלהר, בכל תוקף, ואין לו כל חלק באשמה. מידת האשמה של גרנות, האח האמצעי, מוטלת בספק. בעת מסע ציד הורג האגן במרמה את זיגפריד וכדי לשמח את קרימהילד במיוחד הוא מניח את הפגר המת לפני הדלת שלה. זיגפריד המת מובל לקבורה אגב הרבה התעלפויות מצד קרימהילד המסכנה. למרבה התמקחה נשאר קרימהילד בחצר המלוכה של הבורגונדים, רוצחי בעלה האהוב, במקום לחזור לארצו של זיגפריד המת. למרות הבטחותיו התגיות של גינתר לאחותו האלמנה מתברר שזו האחרונה לא נהגה בתכמה בבחירת מקום מגוריה.

האגן משתלט על אוצר הניבלונגים השייך לקרימהילד אחר מות זיגפריד, — ומטביע אותו בנהר הריין; וזאת, בכדי שלא תוכל האלמנה לקנות באוצר דנן נוקמים לזיגפריד. אגב, מכאן והלאה ברנהילד יוצאת פחות או יותר מן התמונה, וקרימהילד היא דמות האשה היחידה החולשת על העלילה. ברבות הימים נמצאו סופרים ורצו לאזן את החשבון ועשו את ברנהילד לדמות מרכזית — אך בשירת הניבלונגים הבכורה הלוא היא שייכת לקרימהילד. ראוי לזכור כאן שוב את ריכרד ווגנר אשר במרקחת המיתולוגית המעורפלת שלו ברנהילד תופשת מקום נכבד.

החלק השני של "שירת הניבלונגים" מספר על נישואי קרימהילד, אלמנתו של זיגפריד, לאצל (אטילה) מלך ההונים. אחר כמה שנות נישואין מצליחה קרימהילד לפתות את בעלה אצל להומין לחצר מלכותו את מלכי בורגונדיה, גינתר, גרנות וגיזלהר, וכן את האגן. ובכן, כמו בחלק הראשון של השירה, לפנינו שוב הזמנה אשר מזימות רצח מסתרות מאחוריה. כוונותיה של קרימהילד אינן טובות, וקשה לבוא על כך במשפט על האשה המסכנה. אף לרגע לא שכחה את זיגפריד שלה. ועוד, היא מתמרמרת על שלושת האחים שלה, אשר באשמתם היא נשואה עתה ל"כופר". אמנם אין לומר, כי הגיבורים הנוצריים מגלים איזו שהיא רוח נוצרית, כולל גינתר, ברנהילד, האגן וקרימהילד. דווקא

אצל (אטילה) הוא היחיד המתנהג ברוח נוצרית, הוא, הכופר שבין כל הנוצרים הטובים הללו.

מעתה והלאה הסיפור הופך לתיאור המאבק בין קרימהילד והאגן. האגן, אשר הופיע בחלק הראשון של השירה כדמות שולית, כמכשיר נקמה בידי ברנהילד ולא כפועל עצמאי, ונתגלה כמוג לב ערמומי ושפל בעת רצח זיגפריד, — הופך בחלק השני לדמות מרכזית, לאביר אימתני וזועם העשוי ללא חת. לשווא מנסה המלך אצל-אטילה להשקיט את המריבה בטרם יהיה מאוחר מדי. קרימהילד מתגרה בבורגונדים, ואילו האגן מעליב את קרימהילד ככל שמשגת ידו. בשעת משתה מפואר שעורך המלך פורץ לבסוף קרב גלוי. הפתיחה החביבה לקרב זה היא מעשה רב של האגן — הוא קוצץ את ראשו של בנם הקטן של אטילה וקרימהילד. עתה אנו שומעים על מהלך הקרב, ועל אלפי הגיבורים שמתו מכל צד. מכיוון שהקרב פריך בשעת משתה באולם גדול, קשה קצת לתאר הכיכוד כולם נכנסו לאותו אולם — מסתבר שהיה זה אולם באמת גדול. גם בעיצומו של הקרב, כאשר כבר הבים החללים משני הצדדים, חמתה של קרימהילד אינה שוככת. היא אינה נענית אף להפצרותיו של גיזהר, אחיה הצעיר והאהוב (הוא עדיין צעיר כבתחילת העלילה, אף שבינתיים חלפו עשרים שנה ויותר) שאינו אשם כלל בכל ההשתלשלות העקובה מדם. במערכה הראשונה של הקרב מנצחים הבורגונדים את ההונים; יש נטיה להמעיט בדמותם של ההונים ולהציגם כפחדנים; נטיה זו מסתברת מאוד, מאחר שהגרמנים רצו לנקום לפחות בשיר את חרפת המכות שהוכו בידי ההונים. כדי להטות את הכף מצווה קרימהילד להדליק את האולם מבחוץ. כל הלילה משתוללות הלהבות ומחממות את הגיבורים הכלואים בפנים. למחרת מתחדשים הקרבות. (למחבה התמהון לא נשרף הבניין). הבורגונדים נופלים אחד אחד, עד שנשארים רק שניים, הלוא הם האשמים ביותר: גינתר והאגן. גם גיבורי ההונים נפלו במשך הקרב, ויש לשים לב שהגיבורים ששרדו ושמתגברים על הבורגונדים הם לוחמים גרמניים בשרות המלך אטילה.

הפרשה האחרונה אינה פחות עקובה מדם מאלה אשר קדמו לה. גינתר והאגן, שני האחרונים, מובלים כבולים בפני קרימהילד. זו האחרונה דורשת מהאגן את אוצר הניבלונגים. האגן מסרב, כל עוד גינתר חי. לדרישה זו נמצא פיתרון. קרימהילד מביאה את ראשו הערוף של גינתר להאגן. מאחר שהאגן עומד במריו, הורגת קרימהילד במו ידיה את רוצח בעלה. היא הורגת את האגן בחרבו של זיגפריד, החרב אשר האגן גזל בשעתו מן הגיבור המת. אך עדיין אין זה סוף המעשה. הגיבור הזקן הילהברנד, נתין של המלך אטילה, זועם על חוצפתה של קרימהילד; כיצד זה אשה, יצור ממדרגה שנייה, מעזזה לפגוע בגבר, פאר הבריאה? ובכן כדי לאזן את החשבון הוא ממחר והורג את קרימהילד. נותר אצל-אטילה הטוב לבכות ולקבור את החללים.

סיפור זה, המלא שאון וזעם, יש בו כדי לספק לקורא הרהורים מספר. מעניין גם להשוות את שירת הניבלונגים לנוסחאות קדומות יותר. למשל, קיימים מקורות קדומים יותר בהם אטילה הוא הוא הוומם את אבדן הבורגונדים, וקרימ-הילד אשתו אשר רבה איתו בקביעות משך כל שנות הנישואין נוקמת בו את נקמת מות אחיה החביבים — היא מאכילה אותו את בשר ילדיו ורוצחת אותו במיטתו. אשר למאורעות היסטוריים, אשר ניתן לקשר ביניהם לבין שירת הניבלונגים, הרי מן הראוי לציין שבשנת 437 גפלה מלכות בורגונדיה לפני ההונים. הקרב היה בוורמס. אטילה היה מלך ההונים בשנים 445—453. הוא נפטר לאחר נישואיו עם גברת גרמניה בשם הילדיקו או אילדיקו. כנראה שהוא מת בליל החתונה בעקבות שטף דם פנימי. עד כאן המציאות.

אחת הנקודות המתמיהות ביותר בשירת הניבלונגים היא תיאור אטילה מלך ההונים. ניתן היה לצפות שדמות זו תהיה שלילית — והנה היא חיובית כולה. כפי שכבר ציינתי, הרי במקורות קדומים יותר שונה הגישה אל מלך ההונים, והוא מתואר כאכזר וצמא דם. יחד עם זאת, מקפידה השירה לתאר את הלוחמים ההונים כנופלים בהרבה מן הלוחמים הגרמנים. וכדי להדגיש תפישה זו, הרי הגיבורים בשרותו של אטילה שהם גיבורים אמיתיים — אינם אלא גרמנים שהצטרפו מסיבה זו או אחרת למלך ההונים.

זהו, ובכן, אפוס הניבלונגים. סיפור, הייתי אומרת, עם מוסר השכל מפקפק במקצת.

אוגוסט, 1973